

Cuprins

MULȚUMIRI	5
INTRODUCERE: RAPORTURILE DREPTULUI CU LUMEA.....	7
CAPITOLUL I. CE SUNT DISCIPLINELE?	15
1. Disciplinele: între cunoaștere și îndoctrinare	15
2. Mecanismele structurante.....	17
2.1. Cadrele instituționale	17
2.1.1. <i>Libertatea de exprimare academică</i>	17
2.1.2. <i>Constrângerile libertății de exprimare academică</i>	22
2.2. Puterea disciplinară.....	29
2.2.1. <i>Caracteristici ale disciplinei</i>	29
2.2.2. <i>Procese de disciplinarizare</i>	30
3. Construcțiile identitare	32
3.1. Demarcația (relația cu alte discipline)	32
3.1.1. <i>Demarcația externă</i>	32
3.1.2. <i>Demarcația internă</i>	33
3.1.3. <i>Funcțiile demarcației</i>	34
3.2. Istoriile disciplinare (relația cu trecutul).....	37
3.2.1. <i>Opțiunile istoriografice</i>	38
3.2.2. <i>Narațiunile contestabile</i>	40
4. Concluzie.....	43
5. Bibliografie suplimentară	44
CAPITOLUL II. CE ESTE FILOSOFIA?	45
1. Definirea filosofiei	46
1.1. Pluralitatea definițiilor filosofiei.....	46
1.2. Caracterul istoric și contingent al filosofiei	46
1.3. Patru repere pentru înțelegerea filosofiei	47
2. Atitudinea filosofică	47
2.1. Uimirea și curiozitatea	47
2.2. Spiritul critic și nedogmatismul	48
2.3. Deschiderea intelectuală și toleranța.....	48
2.4. Răbdarea și perseverența.....	48
2.5. Caracterul adversarial și dialogic al filosofiei.....	49
3. Temele filosofiei	53
3.1. Întinderea și frontierele filosofiei.....	53
3.2. Întrebările perene ale filosofiei	53
3.3. Iterabilitatea întrebărilor filosofice	54
3.4. Filosofii aplicate și noile ramuri ale disciplinei	55
4. Scopurile filosofiei	56

4.1. Cunoașterea, adevărul și clarificarea conceptuală	56
4.2. Turnura lingvistică și critica noțiunii de adevăr	56
4.3. Rolul practic și politic al filosofiei.....	57
4.4. Filosofia ca automodelare și artă de a trăi.....	59
4.5. Limitele popularizării filosofiei	60
5. Metodele și strategiile filosofiei	61
5.1. Problema metodei în științele sociale și în filosofie.....	61
5.2. Prejudecată, istoricitate și limitele metodologiei	63
5.3. Strategiile filosofiei: logica, inducția, deducția, analiza și sinteza.....	63
5.4. Teoria procesului dual și limitele raționalității.....	64
5.5. Emoțiile, intuițiile și speculația în argumentarea filosofică.....	64
5.6. Experimentele mentale.....	65
5.7. Comparația ca strategie filosofică.....	67
5.8. Filosofia și interdisciplinaritatea	68
6. Concluzie.....	69
7. Bibliografie suplimentară.....	70
 CAPITOLUL III. RAPORTUL DREPT – MORALĂ.....	71
1. Introducere: dreptul și moralitatea ca sisteme normative.....	72
1.1. Delimitări privind sursa, forma, sancțiunile și finalitatea normelor	73
1.2. Relativitatea dreptului și vocația universală a moralității	74
2. Despre moralitate în general.....	74
2.1. Dificultățile definirii moralității.....	74
2.2. Sensul descriptiv și sensul normativ	75
2.3. Prevenirea răului și pluralitatea valorilor morale.....	76
2.4. Moralitate, raționalitate și caracterul public al normelor	77
2.5. Originile biologice și culturale ale moralității	78
2.6. Educația și formarea simțului moral	79
2.7. De ce să fim morali?	80
2.7.1. <i>Argumentul bazei metafizice</i>	80
2.7.2. <i>Argumentul rațiunii obiective</i>	81
2.7.3. <i>Argumentul interesului general</i>	81
2.7.4. <i>Argumentul interesului personal</i>	81
3. Raportul dintre drept și morală.....	82
3.1. Convergențe	83
3.1.1. <i>Încorporarea implicită a moralității în legislație</i>	83
3.1.2. <i>Încorporarea explicită a moralității în legislație</i>	84
3.1.3. <i>Justificarea morală a autorității dreptului</i>	85
3.1.4. <i>Moralitatea în cazurile juridice nedeterminate</i>	85
3.1.5. <i>Moralitatea în cazurile determinate, dar absurde</i>	87
3.2. Divergențe.....	89
3.2.1. <i>Diferențele de exigență dintre drept și morală</i>	89
3.2.2. <i>Probleme morale controversate și obligativitatea deciziei juridice</i>	89
3.2.3. <i>Generalitatea normei, formalizarea și rolul echității</i>	90

4. Teoria dreptului natural	91
4.1. Introducere: sensurile noțiunilor de „drept” și „natural”	91
4.2. Dreptul natural clasic	95
4.2.1. <i>Antigona și legile nescrise</i>	95
4.2.2. <i>Aristotel și echitatea</i>	95
4.2.3. <i>Cicero și rațiunea naturală</i>	95
4.3. Dreptul natural creștin	96
4.4. Dreptul natural modern	97
4.4.1. <i>Secularizarea dreptului natural și colonialismul</i>	97
4.4.2. <i>Hobbes, starea naturii și autoritatea suverană</i>	99
4.4.3. <i>Revoluțiile secolului al XVIII-lea și drepturile naturale</i>	100
4.4.4. <i>Drepturile omului și formarea empatiei moderne</i>	101
4.4.5. <i>Ambivalențele și instrumentalizarea dreptului natural</i>	102
4.5. Dreptul natural contemporan	104
4.5.1. <i>Revitalizarea de după 1945</i>	104
4.5.2. <i>Declarația Universală a Drepturilor Omului și Nürnberg</i>	104
4.5.3. <i>Formula lui Radbruch</i>	106
4.5.4. <i>Dezbaterea Hart–Fuller</i>	108
4.5.5. <i>John Finnis și valorile fundamentale</i>	110
4.5.6. <i>Criticile dreptului natural contemporan</i>	111
5. Nota comparatistului	112
5.1. Relativismul moral și diversitatea culturilor juridice	112
5.2. Critica autonomiei dreptului	114
5.3. Drept, ideologie și regimuri totalitare	114
5.4. Limitele pozitivismului și ale dreptului natural	117
6. Concluzie	118
7. Aplicații	118
7.1. Cazul denunțătorilor ranchiunoși	118
7.2. Ordinele superiorilor și grănicerii de la Zidul Berlinului	119
7.3. <i>Dobbs v. Jackson</i> și dreptul la avort	120
7.4. Căsătoria între persoane de același sex	121
7.5. Drepturi naturale în viitor?	122
8. Bibliografie suplimentară	122
 CAPITOLUL IV. RAPORTUL DREPT – CULTURĂ	124
1. Dreptul ca fenomen cultural în contextul globalizării	125
1.1. Premisele analizei	125
1.2. Globalizarea ca fapt juridic	126
2. Globalizarea în general	126
2.1. Globalitate și globalizare	126
2.2. Originile și evoluția ciclică a globalizării	127
2.3. Statul-națiune între globalizare și deglobalizare	128
2.4. Principalele trăsături ale globalizării	129
2.4.1. <i>Deteritorializarea</i>	129

2.4.2. Interconexiunea	130
2.4.3. Rapiditatea.....	130
2.4.4. Durabilitatea	130
2.4.5. Multilateralitatea	130
2.5. Dimensiunile globalizării.....	131
2.5.1. Dimensiunea economică	131
2.5.2. Dimensiunea politică	132
2.5.3. Dimensiunea culturală (sau globalizare = „glocalizare”)	134
2.5.4. Dimensiunea ecologică.....	135
2.6. Globalizarea și ideologia.....	136
2.7. Globalism, antiglobalism și criticile globalizării	137
3. Globalizarea dreptului	138
3.1. Drepturile omului.....	140
3.2. Dreptul comerțului internațional și <i>lex mercatoria</i>	142
3.3. Dreptul constituțional și teza dreptului constituțional generic.....	143
3.4. Dreptul global și regimurile normative transnaționale.....	144
3.5. Dreptul global al animalelor	145
3.6. Transferurile juridice.....	145
3.7. Referințele judiciare la dreptul străin.....	146
3.8. Limitele uniformizării juridice.....	147
4. Cultura ca instrument de analiză a dreptului	148
4.1. Existența empirică a culturilor	148
4.2. Individ, comunitate și socializare culturală.....	148
4.3. Universalism și relativism cultural	149
4.4. Ambiguitatea conceptului de cultură.....	151
5. Caracteristicile culturii	152
5.1. Transmisibilitatea	152
5.2. Transversalitatea	153
5.2.1. Omniprezența culturii	153
5.2.2. Apartenențele culturale multiple	154
5.2.3. Interacțiunea dintre domeniile sociale	154
5.3. Transformabilitatea	155
6. Ce nu este cultura	156
6.1. Cultura și omogenitatea	156
6.2. Cultura și coerența	157
6.3. Cultura și caracterul său non-static	158
6.4. Cultura și cauzalitatea	159
6.5. Cultura și puritatea	161
6.6. Cultura și intangibilitatea.....	162
6.7. Apărările culturale și limitele relativismului.....	163
7. De ce dreptul este cultură.....	164
7.1. Nevoile sociale și izvoarele materiale ale dreptului.....	164
7.2. Dreptul ca limbaj codificat cultural	164
7.3. Interpretarea juridică și contextul cultural	165

7.4. Diferențele dintre culturile juridice.....	166
7.5. Limitele dreptului generic și ale analizelor cantitative	166
7.6. Transferul juridic ca resemnificare culturală	168
8. Nota comparatistului	169
8.1. Două abordări opuse	169
8.2. Metoda funcționalistă și moștenirea pozitivistă.....	169
8.3. Critica culturalistă.....	170
9. Concluzie.....	172
10. Aplicații	173
10.1. Instituții juridice și explicații culturale	173
10.2. Apărările culturale.....	174
11. Bibliografie suplimentară	175
 CAPITOLUL V. RAPORTUL DREPT – POLITICĂ.....	177
1. Introducere: autonomia dreptului și excluderea politicului.....	178
1.1. Puritatea epistemică a dreptului	178
1.2. Mitul caracterului apolitic al dreptului.....	179
1.3. Dreptul ca formă distinctă de politică.....	179
2. Definirea politicului și a politicii.....	180
2.1. Definiții clasice și contemporane.....	180
2.2. Puterea, conflictul și ordinea drept criterii ale politicului.....	181
2.3. Distincția „prieten–dușman”.....	182
2.4. Antagonism și pluralism agonistic	183
2.5. Democrația ca mod de viață.....	184
3. Formele raportului dintre drept și politică.....	185
3.1. Colaborare.....	185
3.1.1. <i>Geneza politică a dreptului</i>	185
3.1.2. <i>Transformarea obiectivelor politice în norme juridice</i>	186
3.1.3. <i>Legitimitatea și efectul de depolitizare al formei juridice</i>	187
3.1.4. <i>Autonomia relativă a dreptului post-legiferare</i>	188
3.2. Control	189
3.2.1. <i>Statul de drept și limitarea puterii</i>	189
3.2.2. <i>Controlul judiciar al administrației</i>	191
3.2.3. <i>Controlul constituțional al legislativului</i>	192
3.2.4. <i>Viziunea materială asupra statului de drept</i>	195
3.2.5. <i>Statul de drept ca telos</i>	197
3.3. Autonomie.....	199
3.3.1. <i>Adjudecarea și pretinsa neutralitate a judecătorului</i>	199
3.3.2. <i>Interpretarea în drept și discreția</i>	200
3.3.3. <i>Begriffsjurisprudenz și freie Rechtsschule</i>	200
3.3.4. <i>Originalism</i>	201
3.3.5. <i>Cazurile ușoare și cazurile grele</i>	202
3.3.6. <i>Finalitatea normei</i>	203
3.3.7. <i>Principiile și răspunsul corect în drept</i>	203

3.3.8. <i>Realismul juridic american</i>	204
3.3.9. <i>Critical Legal Studies</i>	206
3.3.10. <i>Limbaj și interpretare</i>	208
3.3.11. <i>Metodele de interpretare</i>	211
3.3.12. <i>Precedentul și revirimentul jurisprudențial</i>	214
3.3.13. <i>Testele juridice</i>	215
3.3.14. <i>Discreția judiciară: o manifestare a politicului</i>	218
4. Nota comparatistului	223
4.1. Cultura juridică drept filtru al politicului	223
4.2. <i>Rule of law, Rechtsstaat și État de droit</i>	223
4.3. Antagonisme între grupuri și conflicte între valori	225
5. Concluzii	226
6. Aplicații	227
6.1. Discreția judecătorului într-un litigiu între fermieri	227
6.2. Precedent, politică și legitimitate în <i>Dobbs v. Jackson</i>	227
6.3. Egalitate, discriminare și discreție în <i>S v Jordan and Others</i>	228
7. Bibliografie suplimentară	230
 CAPITOLUL VI. RAPORTUL DREPT – ȘTIINȚĂ	232
1. Știința – unicul mod de validare a cunoașterii?	234
1.1. Noțiunea de știință: sensuri, origine și scopuri	234
1.2. Adevărul	236
1.2.1. <i>Teoria corespondenței</i>	236
1.2.2. <i>Teoria coerenței</i>	236
1.2.3. <i>Teoria consensului</i>	237
1.3. Metoda științifică și pluralismul metodologic	237
1.3.1. <i>Metoda ipotetico-deductivă</i>	238
1.3.2. <i>Metoda experimentală</i>	238
1.3.3. <i>Metoda argumentativă</i>	239
1.4. Criteriile de științificitate	239
1.4.1. <i>Verificaționismul</i>	240
1.4.2. <i>Falsificabilitatea</i>	241
1.4.3. <i>Holismul</i>	242
1.4.4. <i>Limitele criteriilor de demarcație</i>	243
2. Știința – nuanțe epistemologice	244
2.1. Realism și antirealism în știință	244
2.1.1. <i>Turnura sociologică și constructivismul</i>	245
2.1.2. <i>Realitatea ca obiect construit</i>	246
2.2. Scepticismul față de adevăr	248
2.2.1. <i>Valori, obiectivitate și integritate științifică</i>	248
2.2.2. <i>Argumentul miracolului și critica antirealistă</i>	249
2.2.3. <i>Pluralitatea cadrelor de cunoaștere</i>	251
2.2.4. <i>Doxa și caracterul situat al cunoașterii</i>	252
2.3. Utilitatea noțiunii de adevăr	253

2.3.1. <i>Adevărul ca noțiune ireductibilă</i>	253
2.3.2. <i>Adevăr, justificare și revizuire</i>	254
2.4. <i>Mizele dezbaterii</i>	255
2.4.1. <i>Relativismul</i>	255
2.4.2. <i>Anti-autoritarismul filosofic și politic</i>	255
3. <i>Dreptul ca știință</i>	257
3.1. <i>Statutul epistemic al dreptului</i>	257
3.2. <i>Genealogia ideii de scientia iuris</i>	258
3.2.1. <i>Dreptul roman și Evul Mediu</i>	258
3.2.2. <i>Umanismul juridic</i>	258
3.2.3. <i>Codificarea și știința juridică modernă</i>	259
3.2.4. <i>Modelul german al raționamentului juridic</i>	260
3.3. <i>Doctrina juridică și fabricarea sistematicității</i>	260
3.4. <i>Analogii superficiale între drept și știință</i>	261
3.4.1. <i>Norme juridice și propoziții despre drept</i>	262
3.4.2. <i>Separarea dintre subiect și obiect</i>	263
3.5. <i>Limitele idealului neutralității juridice</i>	263
3.6. <i>Strategii de științificizare a dreptului</i>	265
3.6.1. <i>Dezistorizarea dreptului</i>	265
3.6.2. <i>Delimitarea și autonomia disciplinei juridice</i>	266
3.6.3. <i>Pozitivismul juridic și teoria pură a dreptului</i>	266
3.6.4. <i>Autopoieza și autoreferențialitatea sistemului juridic</i>	267
4. <i>Studiul interdisciplinar al dreptului – știință?</i>	268
4.1. <i>Justificările interdisciplinarității</i>	268
4.1.1. <i>Justificarea ontologică</i>	269
4.1.2. <i>Justificarea epistemologică</i>	269
4.1.3. <i>Justificarea pragmatică</i>	269
4.2. <i>Interdisciplinaritatea între obiectivitate și generalitate</i>	270
4.3. <i>Scientizarea interdisciplinară: analiza economică a dreptului</i>	271
4.3.1. <i>Universalismul limbajului economic</i>	271
4.3.2. <i>Cuantificarea și pierderile semantice</i>	273
4.3.3. <i>Exemplul teoriei „Legal Origins”</i>	273
4.4. <i>Scientizarea interdisciplinară: studiile juridice empirice</i>	274
4.4.1. <i>Evoluția empirismului juridic</i>	274
4.4.2. <i>Ipoteze, operaționalizare și măsurare</i>	276
4.4.3. <i>Exemple de studii juridice empirice</i>	278
4.4.4. <i>Limitele obiectivității datelor</i>	280
4.5. <i>Demersuri interdisciplinare non-științifice: „Drept și literatură”</i>	281
4.5.1. <i>„Dreptul în literatură” și „dreptul ca literatură”</i>	281
4.5.2. <i>Empatia, educația umanistă și critica juridică</i>	282
4.5.3. <i>Limbajul, interpretarea și umanizarea dreptului</i>	283
5. <i>Nota comparatistului</i>	284
5.1. <i>A-știința common-law-ului</i>	284
5.2. <i>Dreptul comparat cantitativ</i>	286

6. Concluzii	288
7. Aplicații	289
7.1. Dreptul și emoțiile ca domeniu interdisciplinar	289
7.2. Filosofia dreptului ca știință: lectura lui Hegel	290
7.3. Dreptul englez și „dezordinea” ca mod de operare	291
8. Bibliografie suplimentară	291
 CONCLUZIE: DREPTUL LA INDISCIPLINĂ	 293
 INDEX	 308

Introducere: raporturile dreptului cu lumea

Un drum între altele! Erau nenumărate și fiecare dintre ele mă chema să îl parcurg, fiecare dintre ele îmi oferea o altă pereche de ochi pentru a examina frumosul tărâm sălbatic de pe latura cealaltă, mai profundă, a Fiindului. Nu-i de mirare că în acest moment, pentru a putea alege, și dat fiind că, spre a privi, mai posedam încă vechii și îndărătnicii mei ochi, am recurs la comparații¹.

Paul Celan, „Edgar Jené și visul despre vis”,
în Paul Celan, *Meridianul și alte proze*, trad. de Andrei Corbea,
Iași, Polirom, 2020, p. 10 [1948].

În 1559, Jean Bodin, care era la acea vreme profesor de drept la Universitatea din Toulouse, a rostit și apoi a publicat în limba latină discursul *Oratio de Instituenda in Repub. juventute ad Senatum populumque Tolosatam (Discurs adresat Senatului și poporului din Toulouse cu privire la educația ce trebuie oferită tineretului Republicii)*². Verdictul său asupra dreptului nu ar fi putut fi mai limpede: „Și astfel dreptul, dacă este lipsit de sprijinul celorlalte discipline, nu ar fi nimic altceva decât o vorbărie ridicolă și goală de conținut”³. Patru sute de ani mai târziu, Hans Kelsen, unul dintre cei mai renumiți juriști ai secolului XX, a ajuns la concluzia că o bună teorie a dreptului trebuie „să evite amestecul necritic al unor discipline diferite din punct de vedere metodologic [...], care estompează esența științei dreptului și șterge limitele ce îi sunt impuse de natura obiectului său de studiu”⁴. Deși numeroși epistemologi contemporani, provenind din aproape toate domeniile, sunt cu siguranță mai apropiați de spiritul lui Bodin atunci când apără transgresarea frontierelor disciplinare în general și, uneori, escaladarea înaltelor fortărețe ale dreptului în particular, majoritatea juriștilor continuă să îl urmeze pe Kelsen, arborând credința conform căreia „cunoașterea științifică a dreptului este [...] imaginea exactă a dreptului sau nu este nimic”⁵. Nu trebuie să împărtășim pe deplin viziunea radicală a lui Bodin în privința vacuității dreptului „pur” pentru a vedea totuși beneficiile articulării unei incursiuni interdisciplinare în jurul dreptului – ceea ce își propune acest manual. Dreptul ca fenomen social nu poate fi înțeles filosofic altfel decât prin referire la raporturile sale cu lumea. El nu are o existență atemporală și aspațială (deci aculturală) și nici apolitică, amorală, aneconomică, alingvistică și așa mai departe. Ca sistem normativ, dreptul există în simbioză cu alte sisteme, normative sau nu: morala, cultura,

¹ *Eine der Straßen! Ohne Zahl waren diese Straßen und jede von ihnen lud mich ein, sie zu beschreiten, jede von ihnen bot mir ein anderes Augenpaar, die schöne Wildnis auf der anderen, tieferen Seite des Seins zu betrachten. Kein Wunder, daß ich in diesem Augenblick, da ich noch meine alten eigenwilligen Augen hatte, um zu schauen, Vergleiche anstellte, um wählen zu können.*

² Jean Bodin, „Discours au Sénat et au peuple de Toulouse sur l'éducation à donner aux jeunes gens dans la République”, în *Oeuvres philosophiques de Jean Bodin*, trad. de Pierre Mesnard, Paris, Presses Universitaires de France, 1951 [1559].

³ *Id.*, p. 47.

⁴ Hans Kelsen, *Pure Theory of Law*, trad. de Max Knight după ediția a 2-a germană, Los Angeles, University of California Press, 1967 [1960], p. 1.

⁵ Christian Atias, „Judges, Jurists, and Legal Knowledge”, 74 *Archives for Philosophy of Law and Social Philosophy* 380 (1988), p. 380.

politica, economia, limba, istoria etc. El izvorăște din acestea, se aplică în strânsă conexiune cu acestea și sfârșește prin a le remodela. Din motive explicabile istoric, facultățile de drept, mai ales cele din spațiul de tradiție romano-germanică, propun în general o viziune predominant profesională a dreptului care expulzează din curriculum elementele considerate „străine” sau „non-juridice”. Odată cu apariția științelor sociale în secolul al XIX-lea, dreptul „s-a retras și mai mult în sine”, încercând să demonstreze, prin formalismul său, că „nu este reductibil la celelalte științe sociale”⁶. Studenții învață astfel că dreptul este ceea ce se regăsește în coduri, legi, decizii ale judecătorilor și comentariile autorilor de doctrină (profesori sau practicieni).

O materie precum filosofia dreptului are însă privilegiul de a transmite o altă imagine, de a spune o altă poveste. Prin definiție pluridisciplinară (filosofie și drept; drept și filosofie), această disciplină, infiltrată într-o mare de materii dogmatice, este una dintre puținele materii teoretice care nu au ca preocupare antrenarea viitorilor juriști ca juriști (*thinking like a lawyer...*), ci expunerea acestora la o perspectivă *externă* asupra dreptului. Într-adevăr, putem învăța drept, caz în care ne poziționăm în interiorul acestui sistem, suntem *în drept*, dar putem învăța ceva *despre drept*, ipoteză în care ne plasăm în exteriorul său⁷. Următoarea metaforă, pe care o menționez adesea la primele întâlniri cu studenții, pune în evidență dinamica „interior – exterior” în raport cu studiul dreptului. Să ne imaginăm că intrăm într-o vastă pădure în care vom locui patru ani. Pe măsură ce înaintăm, vom cunoaște tot mai bine fiecare luminiș, fiecare răspântie de drumuri, fiecare pârâu, fiecare copac. Cei mai atenți dintre noi vor recunoaște la finalul sejurului până și cele mai mici detalii, precum striațiile scoarței, diferențele subtile de culoare a frunzelor, cursul apelor. Dar câți dintre noi, după o atât de îndelungă ședere în interiorul pădurii, vor putea afirma ceva util (și subtil) despre exteriorul acesteia, despre forma pădurii în ansamblul ei, despre habitatul mai larg care o găzduiește, despre originea râurilor care o traversează, despre geografia teritoriilor limitrofe? Familiarizarea cu interiorul se produce cu prețul pierderii vederii din exterior. Un fel de a vedea este întotdeauna deja un fel de a nu vedea⁸. Dreptul din interior sacrifică exteriorul dreptului. Filosofia dreptului reconectează însă dreptul la existența sa non-juridică, readucându-l în proximitatea unor reflecții de care s-a separat în mod artificial. Această carte pleacă de la convingerea că dreptul nu există ca sistem autonom decât în mințile celor care îl practică (și ale teoreticienilor care, insistând asupra purității dreptului, cred că ne salvează de la barbarie). De aceea, o înțelegere profundă a dreptului și a modului său specific de operare în lume (a se reține că „specific” și „autonom” nu sunt sinonime întrucât dreptul are o existență specifică fără a fi însă autonom) nu poate fi dobândită, în opinia mea, decât printr-o distanțare epistemică, adică prin accesarea altor discipline. Într-adevăr, „dreptul nu iluminează dreptul”⁹.

⁶ Geoffrey Samuel, *A Critical Approach to Introductions to Law*, Cheltenham, Edward Elgar, 2026, p. 12.

⁷ Andrew Sanders, „Poor Thinking, Poor Outcome? The Future of the Law Degree after the Legal Education and Training Review and the Case for Socio-Legalism”, în *The Futures of Legal Education and the Legal Profession*,

Hilary Sommerlad *et al.* (coord.), Oxford, Hart, 2015, p. 141.

⁸ Kenneth Burke, *Permanence and Change: An Anatomy of Purpose*, ediția a 3-a, Berkeley, Los Angeles, University of California Press, 1984 [1935], p. 49.

⁹ Pierre Legendre, *L'Autre Bible de l'Occident: le monument romano-canonique*, Paris, Fayard, 2009, p. 488.

Ca întotdeauna, înțelegerea de sine se produce numai printr-o confruntare cu un altul, diferit de sine. Prin interdisciplinaritatea sa, filosofia dreptului este inevitabil și *comparativă*, în sens larg, în măsura în care dreptul, ca univers cognitiv aparte, se întâlnește (sau mai degrabă este întâlnit) cu discursuri aparținând altor universuri intelectuale (așa cum am argumentat în altă parte, prin comparație înțeleg nu doar comparația între un drept național și un alt drept național, ci și interacțiunea dintre drept și alte discipline). Prin scrierile sale, dar și în nenumăratele noastre conversații, comparatistul Pierre Legrand mi-a arătat că „[a]șa cum o limbă nu este niciodată pură, nici un text nu este vreodată alcătuit în mod pur dintr-o singură limbă. Ideea că un text juridic, precum o lege sau o hotărâre judecătorească, ar putea fi constituit exclusiv dintr-o materie care, asemenea elementelor din tabelul periodic, ar fi ireductibilă și nu ar cuprinde decât «drept», nu rezistă, evident, analizei. În drept, inclusiv în dreptul străin, în orice text juridic sunt întotdeauna în joc mai multe limbaje”¹⁰. Cu alte cuvinte, „fiecare text juridic se prezintă ca o heterogeneitate primordială, cu titlul de amalgam cultural de urme istorice, politice, sociale, economice, filosofice și așa mai departe”¹¹. Aceasta este, în esență, ideea pe care vreau să le-o transmit mai departe studenților mei.

De asemenea, m-aș aștepta ca studenții care citesc acest manual să înțeleagă că dreptul nu este superior altor discipline. Prezentarea acestui tip de filosofie relațională a dreptului¹² are, cred, meritul de a sublinia că disciplinele sunt echivalente epistemic – niciuna nu deține un acces privilegiat la realitate – și trebuie tratate ca atare. Dreptul nu trebuie subjugat de vreun alt discurs, fie el economic sau politic, dar nici nu trebuie să domine celelalte discursuri.

Călătoria în afara dreptului nu presupune o înstrăinare definitivă față de drept, o „abandonar[e] a investiției proprii în disciplina de apartenență”¹³. Într-adevăr, „interdisciplinaritatea este un act de apropiere și reciprocitate, care preia punctele forte ale unei discipline, le recontextualizează și le restituie, astfel încât acestea să contribuie mai bine la îmbogățirea bazei de cunoaștere”¹⁴. Juristul trecut prin apele „învolburate” ale filosofiei, sociologiei, științelor politice, lingvisticii, economiei se va întoarce în cele din urmă acasă, îmbogățit. Desigur, casa pe care o va găsi nu va mai fi aceeași (căci dreptul va fi inevitabil privit cu alți ochi). Filosofia dreptului este, așadar, o odisee, o întoarcere acasă (un *nostos*), iar demersul interdisciplinar care implică dreptul este circular, întrucât presupune nu o plecare din punctul A al dreptului pentru a ajunge în punctul B al altei discipline, ci înconjurul dreptului. Asemenea lui Ulise, juristul care filosofează în jurul dreptului urmărește „să se întoarcă acasă pentru a se naște din nou *acolo*”¹⁵. Ca atare, capitolele care examinează raportul dintre drept și societate (folosesc acest termen înglobant pentru a desemna cele patru repere avute în

¹⁰ Pierre Legrand, „L’accompagnement de Jacques Derrida”, în Pierre Legrand, *Pour la relevance des droits étrangers*, Paris, IRJS Éditions, 2014, p. 83.

¹¹ *Ibid.*

¹² O altă carte de filosofie (*jurisprudence*) care abordează dreptul relațional și care m-a inspirat în definirea structurii acestui manual este Denyse Meyerson, *Understanding Jurisprudence*, Londra, Routledge, 2007.

¹³ Stacey M. Floyd-Thomas, Laura Gillman și Katherine R. Allen, „Interdisciplinarity as Self and Subject: Metaphor and Transformation”, 20 *Issues in Integrative Studies* 1 (2002), p. 7.

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ Pierre Legrand, „Preface: Comparing in Circles”, în *Examining Practice, Interrogating Theory: Comparative Legal Studies in Asia*, Penelope Nicholson și Sarah Biddulph (coord.), Leiden, Martinus Nijhoff Publishers, 2008, p. 5 [sublinierea aparține autorului].

vedere) nu urmează o structură uniformă, dar pot fi lecturate ca o poveste în poveste – o *odisee epistemică*. Numeroase povești sunt construite prin această tehnică literară. În romanul lui Daniel Mendelsohn, *An Odyssey: A Father, a Son, and an Epic*, personajul principal, profesor de literatură, reface împreună cu tatăl său în vârstă de 81 de ani traseul lui Ulise într-o croazieră pe Mediterană după ce tatăl audiase cursurile sale despre *Odiseea* lui Homer. Mendelsohn mărturisește într-o carte de memorii că și-a salvat manuscrisul de 600 de pagini pe care îl găsea nefuncțional („Sufeream de ceea ce grecii numeau *aporia*: o confuzie neputincioasă și paralizantă, o lipsă de resurse pentru a găsi calea de ieșire din problemă”¹⁶) apelând la această tehnică („În compoziția inelară, narațiunea pare să devieze de la firul principal, alunecând într-o digresiune [...]. În cele din urmă însă, digresiunea, această aparentă abatere de la firul narativ, se dovedește a descrie un cerc, întrucât narațiunea revine exact în punctul acțiunii de la care se îndepărtase”¹⁷).

În textul de față, narațiunea principală, despre drept, se întrerupe pentru a face loc unor narațiuni secundare, care au ca obiect concepte non-juridice, iar în final cercul se închide prin revenirea la drept. Intermezzo-urile non-juridice trec drept digresiuni în ochii juriștilor atașați de o viziune restrictivă a dreptului. Totuși, putem spera că studenții care vor citi cu seriozitate și cu mintea liberă acest manual vor înțelege în cele din urmă că ele sunt parte integrantă din poveste, la fel de valoroase ca reflecțiile directe despre drept.

În voiajul său la capătul dreptului, juristul filosof sau filosoful jurist se va vedea nevoit să facă alegeri, căci raportul dreptului cu lumea se prezintă sub infinite forme. Drept și... *literatură, economie, morală, emoții, știință, neuroștiință, istorie, religie, antropologie, artă* etc. Am ales în mod deliberat să prezint patru dintre numeroasele interacțiuni posibile: drept și morală, drept și cultură, drept și politică și, în fine, drept și știință. De ce acestea și nu altele? În primul rând, capitolul patru și cel final se suprapun unor teme clasice ale filosofiei: morală și epistemologia. În al doilea rând, aceste delimitări – în special cea dintre drept și morală și drept și politică –, precum și întrebarea dacă dreptul este știință i-au preocupat dintotdeauna pe juriști și se regăsesc dezbătute intens în manualele de filosofie a dreptului (sau în ceea ce numim în spațiul anglofon *jurisprudence*). În fine, alegerea de a include o discuție despre raportul dintre drept și cultură este tributară parcursului meu intelectual, acela de juristă formată inițial în România care a beneficiat ulterior de o formare aprofundată în teoria dreptului comparat în Franța. Nu cred că putem vorbi cu sens despre drept în afara unei paradigme care recunoaște dimensiunea culturală a dreptului. De altfel, o astfel de alegere se justifică și în lumina discuțiilor contemporane despre posibilitatea unei ordini juridice globale și a provocărilor cu care se confruntă astăzi dreptul internațional.

Excluderile se justifică și ele, cel puțin în parte, prin considerații autobiografice ce țin de interesele și competențele mele. Raporturile dintre drept și economie sunt prea vaste și cu implicații prea radicale (a se vedea tezele marxismului) pentru a putea fi cuprinse într-un capitol de manual. În plus, propriile mele cercetări în zona epistemologiei economiei m-au condus mai degrabă la scepticism față de încercările *law and economics* de a eficientiza

¹⁶ Daniel Mendelsohn, *Three Rings [:] A Tale of Exile, Narrative and Fate*, Londra, HarperCollins, 2020, p. 13.

¹⁷ *Ibid.*

dreptul (am propus în altă publicație o critică a unor întâlniri ratate, din punctul meu de vedere, între drept și economie). Cercetarea raporturilor dintre drept și istorie își găsește în spațiul românesc reprezentanți mult mai competenți. Chiar și așa, am încercat să ilustrez, în diferite ocazii, mizele celor patru teme selectate prin exemple ce provin din economie, istorie, neuroștiințe, psihologie etc.

În orice caz, cititorii nu trebuie să se aștepte la filosofia dreptului, ci la o filosofie a dreptului, cu alte cuvinte la o versiune personală a filosofiei dreptului. Într-adevăr, această carte este oglinda lecturilor mele în drept și nu numai, a profesorilor și a cercetătorilor pe care am avut șansa să-i cunosc, a specialiștilor din alte domenii care m-au influențat, a întregului meu parcurs profesional și personal care m-a făcut să gândesc dreptul și lumea dintr-un anumit unghi de vedere, care, cel mai probabil, nu coincide cu al niciunui alt profesor de drept. Farmecul filosofiei dreptului rezidă, în opinia mea, tocmai în această maleabilitate. Profesorii de drept civil, de drept penal sau de dreptul muncii, de exemplu, sunt ținuti de mai multe constrângeri în elaborarea unui curs universitar; ei ar putea oferi anumite inflexiuni personale cu privire la chestiuni controversate de interpretare, de oportunitate a legislației sau în privința sistematizării materiei. În filosofia dreptului lucrurile stau diferit, alegerile fiind literalmente infinite. În consecință, nimeni nu poate face toate alegerile și ca atare nu trebuie să existe de partea cititorului așteptarea exhaustivității. Filosofia dreptului nu este un tot prefabricat ce așteaptă să fie consumat de cititorii avizi de lecturi profunde, ci un ansamblu de idei în facere (după data publicării acestei cărți vor apărea noi și noi studii relevante care nu au putut fi cuprinse aici). Desigur, și aici vor exista repere de neocolit: nu poți scrie un manual de filosofia dreptului fără a-i menționa pe Hart, Dworkin sau Rawls. Dar chiar și în privința canonului disciplinar, autorul păstrează o importantă marjă de manevră. Câte pagini sau paragrafe să-i dedic lui Hart și câte lui Rawls? Cărui alt filosof mai puțin consacrat și mai puțin influențat de viziunea occidentală asupra dreptului îi pot face loc? Cât pot cuprinde din critica pe care diverși autori au lansat-o la adresa ideilor lui Hart, Dworkin sau Rawls? Să menționez și realismul juridic scandinav sau doar pe cel american?...

... „Un drum între altele! Erau nenumărate și fiecare dintre ele mă chema să îl parcurg, fiecare dintre ele îmi oferea o altă pereche de ochi”.

Două manuale de filosofia dreptului nu vor fi identice. Mulți autori de manuale sau tratate de filosofia dreptului aspiră la exhaustivitate, încercând să-i trateze complet pe autorii importanți, de la Socrate la Habermas, și optând pentru a-și retrace propria voce din discuție. Cu alte cuvinte, ei propun o filosofie a dreptului în mare parte descriptivă, în care vocea autorului se face simțită mai degrabă implicit prin alegerile pe care le-a făcut și interpretările pe care le-a dat autorilor citați și citați. Aceste contribuții sunt fără îndoială valoroase prin prisma anvergurii lor intelectuale¹⁸. Există și o versiune mai modestă, dar mai angajată (ceea ce nu înseamnă mai subiectivă) și mai activă în scrierea unui manual de filosofia dreptului, și anume aceea în care autorul își face cunoscute pozițiile epistemice, arătând unde se plasează în raport cu diferitele idei articulate în literatură. Din rațiuni care țin de parcursul

¹⁸ În spațiul juridic românesc, se remarcă lucrarea de anvergură a profesorului Ion Craiovan care are, în același timp, meritul de a cuprinde pe alocuri, în cele aproape 600 de pagini, și viziunea autorului: Ion Craiovan, *Filosofia dreptului sau dreptul ca filosofie*, ediția a 3-a, București, Pro Universitaria, 2024.

meu intelectual, aceasta este varianta pe care o privilegiez, dar admit că nu a fost întotdeauna ușor să găsesc un just echilibru între a prezenta ideile altora și a interveni pentru a evalua aceste idei sau chiar pentru a introduce unele noi. Un manual de filosofia dreptului, deși profund personal, nu trebuie să se transforme într-o pledoarie pentru un singur mod de înțelegere a dreptului, căci s-ar produce o subminare a ethosului pluralist care trebuie să motiveze de la bun început un astfel de demers teoretic.

Dacă prezența capitolului „Ce este filosofia dreptului?” nu ar putea surprinde, capitolul „Ce sunt disciplinele?” poate apărea drept un intrus. Am decis să includ o astfel de contribuție pentru că studiile mele doctorale m-au făcut să realizez că, în timpul studenției, nu reflectasem suficient asupra disciplinelor și asupra a ceea ce înseamnă cunoașterea, aplicând mai degrabă niște automatisme cum ar fi „disciplinele exprimă adevărul într-o anumită sferă a cunoașterii”. Înainte de a aborda un domeniu în profunzime, se cuvine, cred, să înțelegem ce facem atunci când cercetăm, studiem, învățăm. Este o lecție pe care aș propune-o oricărui student de anul întâi. Incidental, o astfel de discuție mi se pare cu precădere utilă în drept, disciplină care depinde în mai mare măsură de instituții și de narațiunile pe care acestea le întrețin. Reflecțiile lui Michel Foucault despre raportul dintre putere și cunoaștere sunt deosebit de relevante pentru lumea dreptului.

Nu cred că filosofia dreptului ar putea fi restituită vreodată în întregime și obiectiv, ea se apropie mai curând de un *patchwork*, de un colaj de idei în continuă mișcare, în mod necesar selectiv, chiar dacă în esență orice curs de filosofie a dreptului, aidoma introducerilor în drept, încearcă să ofere „informații fundamentale despre ce înseamnă să avem cunoaștere despre drept”¹⁹. De aceea, manualul va cuprinde inevitabil repetiții și suprapuneri (și, poate, uneori, chiar paradoxuri sau tensiuni). Acestea nu reprezintă scăpări editoriale, ci sunt pe deplin asumate, întrucât reflectă un crez epistemic pe care l-aș descrie prin noțiunea de *iterație*. În științele sociale și umaniste, nu rareori reinventăm roata: reluăm idei care, într-o formă sau alta, se regăseau deja la autori din epoci îndepărtate, cu atât mai mult în cazul filosofiei, ale cărei origini sunt foarte vechi. Reluarea implică însă întotdeauna și un element de diferență – o *iterație* în sensul derridian, inspirat de limba sanscrită (*iter* < *itara* (altul)), al unei repetiții care implică alteritate –²⁰, iar tocmai această diferență face posibile deplasările și salturile intelectuale productive de la o epocă la alta, de la un text la altul, de la o idee la alta.

De altfel, deși cele patru capitole principale contribuie, fiecare în parte, la subminarea ideii de autonomie a dreptului, ele operează inevitabil cu noi delimitări: între morală și politică, între politică și știință, între știință și cultură. În lumea socială, desigur, aceste domenii nu există în stare pură, ci se întrepătrund permanent. Așa cum notează filosoful Michel Serres, „[r]ealul nu este decupat în compartimente; el este sporadic, în spațiu și în timp, străbătut de strămtori și trecători”²¹. Suprapunerile deliberate de idei sunt, prin urmare, menite să scoată în evidență conexiunile dintre domenii prezentate aici ca distincte numai din

¹⁹ Samuel, *op. cit.*, p. 12.

²⁰ Jacques Derrida, *Marges de la philosophie*, Paris, Éditions de Minuit, p. 375; Pierre Legrand discută relevanța acestui concept pentru dreptul comparat: Pierre Legrand, „Foreign Law: Understanding Understanding”, 6(2) *Journal of Comparative Law* 67 (2011), p. 74 n. 21.

²¹ Michel Serres, *Le Passage du Nord-Ouest* [.] *Hermès V*, Paris, Éditions de Minuit, 1980, p. 24.

rațiuni de organizare a textului. Ele lasă totodată să se întrevadă caracterul cel puțin parțial arbitrar al unor categorii pe care am ajuns să le percepem ca fiind aproape naturale.

În fine, această *re*-prezentare a filosofiei dreptului este marcată autobiografic și prin decizia de a include, la finalul fiecărui capitol, o notă a comparatistului – o secțiune scurtă în care explic în ce mod poate contribui comparația drepturilor la iluminarea raportului specific tratat în cadrul aceluși capitol. Formarea de comparatist mă urmărește în tot ceea ce scriu și ar fi fost zadarnic să încerc articularea unei filosofii a dreptului care s-ar ține departe de reflecția comparativă. Afinitățile mele de comparatistă, adică de juristă preocupată să își cultive un spirit cosmopolit, m-au determinat să privilegiez ipoteza potrivit căreia, pentru a schița un argument *inter*/esant despre drept, este mai potrivit să te situezi „între, puțin înăuntru, puțin în afară”²². Or, sinele persistă. Cum ar putea fi altfel? Ceea ce Legrand afirmă în privința relației dintre comparatist și dreptul străin îmi pare în egală măsură valabil în ceea ce privește raportul dintre cercetătorul-jurist și materialele sale de lucru:

Comparatistul-jurist nu întâlnește niciodată textul separat de sine însuși. Pentru el, nu există o textualitate autonomă: textul străin este, *pentru el*. Chiar dacă încearcă să-și atenueze ori să-și înfrâneze predilecțiile și predispozițiile fundamentale, chiar dacă se străduiește în mod deliberat să le slăbească influența, să le suspende, să le pună în repaus, în măsura în care acest lucru este posibil, punctul de vedere astfel atins, prin limitarea impulsului voinței, nu poate constitui totuși o cunoaștere nealterată. Chiar dacă urmăresc să elimin toate scopurile mele, pur și simplu nu pot desprinde dreptul străin cu care lucrez de orice legătură cu mine însumi. *Eu* sunt cel care lucrează cu el²³...

...,*Nu-i de mirare că în acest moment, pentru a putea alege, și dat fiind că, spre a privi, mai posedam încă vechii și îndărătnicii mei ochi, am recurs la comparații*”.

Există un risc semnificativ (sau poate o șansă?) ca mai tinerii cititori ai acestui manual să rămână cu impresia că dreptul este complicat, instabil, problematic; că ridică întrebări fără răspuns. Deși scopul unui manual poate fi acela de a prezenta într-o formă simplă idei complexe, el nu ar trebui să sugereze că ideile însele sunt simple, căci rareori este așa. Dreptul este dificil, la fel de dificil precum fizica, literatura, economia, chimia, medicina, istoria sau psihologia (din nou, să nu uităm că respectul reciproc este prima condiție pentru un dialog reușit al disciplinelor). Este adevărat însă că, în timp ce materiile clasice de drept încearcă să simplifice dreptul prin sistematizare și analiză lucidă, astfel încât soluțiile juridice să fie operaționale – în fond, dreptul li se adresează și oamenilor obișnuiți, subiecți de drept fără pregătire juridică, și trebuie să poată fi înțeles de aceștia –, filosofia dreptului îl complică, formulând o serie de întrebări dificile tocmai pentru că se situează în afara constrângerilor profesionale specifice practicii juridice.

²² Nicole Lapierre, *Pensons ailleurs*, Paris, Gallimard, 2006, p. 19.

²³ Pierre Legrand, *The Ways of Negative Comparative Law*, New York, Routledge, 2026, p. 269.

Este dreptul moral? Ce se întâmplă când nu este? Pot fi judecătorii obiectivi? Până unde se întinde puterea de interpretare a judecătorilor? Poate exista un drept global? Sunt drepturile omului universale? Cum poate dreptul controla politica? Este dreptul modelat de ideologie? De ce permitem constituirea societăților cu asociat unic? Ar trebui corporațiile să se bucure de libertate de exprimare? Este dreptul o știință (socială)? Ar trebui să devenim vegetarieni? Ce face ca o sentință să fie bună? Va dispărea dreptul vreodată? Toate acestea și multe altele sunt întrebări dificile cu răspunsuri echivoce, pline de nuanțe. Filosofia dreptului nu poate fi o disciplină a evidențelor din moment ce se ocupă de reguli, căci, așa cum notează Lorraine Daston, „[r]egulile furnizează un filon bogat de probleme și proiecte filosofice care pot fi exploatare. Problema cea mai veche și stăruitoare inspirată de reguli este cum pot fi universalizările făcute să corespundă unei potențiale infinități de cazuri particulare care nu pot fi anticipate de autorul regulii. Problema este la fel de veche ca filosofia însăși și a rămas [...] foarte actuală”²⁴.

Juristul american Lon L. Fuller observa că una dintre modalitățile cele mai fertile de a înțelege dreptul este aceea de a-i examina patologiile, tot așa cum complexitatea organismului devine mai ușor inteligibilă atunci când sănătatea îi este afectată²⁵. Acesta este demersul filosofiei dreptului – *problematizarea*. Nu este singurul, dar se numără printre demersurile care ne oferă un randament interpretativ foarte ridicat.

În speranța că lecturarea acestui manual îi va incita pe studenți să citească mai departe, închei această introducere cu o listă de resurse utile – reviste și podcasturi. În plus, precizez că unele dintre cărțile relevante sunt indicate în notele de subsol și în bibliografia suplimentară, care include titluri ce nu au fost citate în aparatul critic²⁶. Reviste: *Law and Philosophy*; *Legal Theory*; *Ratio Juris*; *The American Journal of Jurisprudence*; *Oxford Journal of Legal Studies*; *Law and Society Review*; *Archives de philosophie du droit*; *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie* (ARSP). Podcast-uri: *Avec philosophie* (France Culture); *Philosophize This!*; *Philosophy for our Times*; *Philosophy Bites*; *Ipse Dixit*; *More Perfect*; *In Our Time: Philosophy* (BBC Radio).

P.S.: Un avertisment: „scrii ca să detectezi, să delimitezi și să-ți semnalezi lucrurile despre care nu poți scrie”²⁷.

²⁴ Lorraine Daston, *Reguli: O istorie secretă*, trad. de Mihaela Moroiu, București, Baroque Books & Arts, 2025, p. 13 [am modificat traducerea].

²⁵ Lon L. Fuller, *Anatomy of the Law*, New York, Frederick A. Praeger, 1968, p. 3.

²⁶ Prezenta lucrare are la bază întreaga mea cercetare, dar în special ideile materializate în Alexandra Mercescu, *Pour une comparaison des droits indisciplinée*, colecția „Grundlegendes Recht”, Basel, Helbing Lichtenhahn, 2018 și în Simone Glanert, Alexandra Mercescu și Geoffrey Samuel, *Rethinking Comparative Law*, Cheltenham, Edward Elgar, 2021.

²⁷ Mircea Cărtărescu, *Texistența [:] Despre scris*, București, Humanitas, 2026, p. 60.

Capitolul I

Ce sunt disciplinele?

1. Disciplinele: între cunoaștere și îndoctrinare	15
2. Mecanismele structurante	17
2.1. Cadrele instituționale	17
2.1.1. <i>Libertatea de exprimare academică</i>	17
2.1.2. <i>Constrângerile libertății de exprimare academică</i>	22
2.2. Puterea disciplinară.....	29
2.2.1. <i>Caracteristici ale disciplinei</i>	29
2.2.2. <i>Procese de disciplinarizare</i>	30
3. Construcțiile identitare	32
3.1. Demarcația (relația cu alte discipline)	32
3.1.1. <i>Demarcația externă</i>	32
3.1.2. <i>Demarcația internă</i>	33
3.1.3. <i>Funcțiile demarcației</i>	34
3.2. Istoriile disciplinare (relația cu trecutul).....	37
3.2.1. <i>Opțiunile istoriografice</i>	38
3.2.2. <i>Narațiunile contestabile</i>	40
4. Concluzie	43
5. Bibliografie suplimentară	44

1. Disciplinele: între cunoaștere și îndoctrinare

Disciplinele sunt spații de cunoaștere dar și medii de constrângere, forțe emancipatoare ale gândirii dar și instrumente de opresiune și îndoctrinare, surse de inovație și progres dar și zone de inerție și regres, instituții și reguli formale dar și culturi informale și acțiuni spontane. Nu e ceea ce ar spune studentul care pășește pentru prima oară într-un amfiteatru al facultății pe care și-a ales-o în așteptarea de a „primi” cunoaștere organizată sub forma disciplinelor. Proiecția pe care acesta și-o conturează în minte are în general de-a face cu noțiuni precum rigoare, structură, definiții, metode, toate puse în slujba adevărului și a cunoașterii. Așteptările sale vizează dobândirea unei înțelegeri aprofundate asupra unui domeniu dat și a unui vocabular specializat, fără prea multe reflecții critice despre cum se produce cunoașterea, cărui scop servește și care sunt limitele ei. Ca atare, sentimentul exprimat față de noua poziționare a studentului în lume, ca subiect al unui anumit tip de cunoaștere, este predominant pozitiv.

În realitate, disciplinele reprezintă construcții socio-culturale cu două fețe: una, pozitivă, care îmbină seturi de valori și idealuri (integritate, originalitate, certitudine, obiectivitate,

rafinament, estetică, progres), alta, mai problematică, formată din repere cu valențe negative (subordonare, autoritate, conservatorism, conflict, obediență). Cea de-a doua fațetă rămâne, în general, necunoscută studenților, astfel încât, în final, aceștia vor afla multe despre domeniul de studiu ales dar prea puține despre ce înseamnă cunoașterea. Ei vor ajunge să creadă că disciplinele sunt altceva decât ceea ce sunt de fapt și vor continua să propage această viziune în societate și să o transmită, subtil, generațiilor următoare. Acest text ce deschide manualul *O filosofie a dreptului* își propune să scoată la lumină fațeta ascunsă a disciplinelor într-un demers de nuanțare a ceea ce înseamnă cunoașterea, necesar viitorilor specialiști din orice domeniu dar și societății în ansamblul său. Ceea ce urmează este scris de o juristă și înscris într-o carte de drept; inevitabil acest context colorează ce și cum voi spune. Totuși, cred că ar putea fi prima lecție din anul întâi al oricărei facultăți. Înainte de a asimila noțiuni avansate de fizică, teorii sofisticate ale sociologiei sau economiei, înainte de a învăța ecologie sau management, matematică sau chimie, înainte de a studia istorie sau drept, se impune, în opinia mea, ca studenții să afle ceva mai mult decât seria de presupuziții pe care le vor fi acumulat până în acel moment despre cunoaștere în general. Cu alte cuvinte, un scurt curs de epistemologie (pe cel de iubire îl oferă Ana Blandiana...) este indispensabil. Multe dintre aceste presupuziții vin din ceea ce li s-a prezentat tinerilor în timpul studiilor preuniversitare. Deloc surprinzător, în acea etapă a vieții lor, viitorii studenți nu au suficientă maturitate intelectuală pentru a înțelege complexitatea „laboratorului” din spatele fiecărei discipline. Ei vor vedea produsul finit, nu și procesul pe care cercetătorii l-au parcurs pentru a ajunge la acele informații aparent fixe, neproblematică, exhaustive. În mod necesar, disciplinele vor trece drept materii bine conturate, cu un conținut cert și coerent, un dat intelectual riguros încadrat, care nu trebuie chestionat (ci, conform unor modele educative pasive, doar memorizat). Universitatea poate și trebuie să facă mai mult. Ea nu înseamnă doar un salt cantitativ (studenții vor învăța mai mult) și calitativ (studenții vor învăța mai sofisticat), ci trebuie să însemne și un salt *epistemic* (care permite studenților să intre în culisele disciplinelor pentru a observa traiectoria epistemică a acestora, cu alte cuvinte ei își vor pune întrebări despre cum apare cunoașterea, despre raportul dintre aceasta și societate sau despre limitele unui domeniu de studiu; un astfel de exercițiu intelectual are potențialul de a-i echipa cu un spirit veritabil critic, cu atât mai necesar în epoca informațiilor oferite „de-a gata” de inteligența artificială).

Disciplinele pot fi analizate din variate perspective: istorică, sociologică, economică, politică. În ceea ce urmează voi propune o grilă de lectură proprie care va atinge toate aceste aspecte fără însă a le compartimentaliza ca atare.

Forme de organizare instituțională și intelectuală, disciplinele guvernează producerea de cunoștințe. Se știe însă că „disciplinele diferă relativ la modul în care își instituționalizează cunoștințele”¹. Astfel, ele „prezintă diferențe perceptibile în comportamentul individual al [cercetătorilor] și în acțiunea de grup”². În plus, disciplinele se disting nu numai în ceea ce privește modul de raportare la cercetare, ci și în convențiile pe care le dezvoltă referitoare la

¹ Robert Post, „Debating Disciplinarity”, 35 Critical Inquiry 749 (2009), p. 752.

² Burton Clark, „The Academic Life: Small Worlds, Different Worlds”, 18 Educational Researcher 4 (1989), p. 4.

predare și scriere³. Reflectând, este posibil să afirmăm că nu există o singură lume academică, ci, inevitabil, numai lumi academice. Acestea fiind spuse, deși ca cercetător specializat în comparatism nu aş putea decât să rămân conștientă de diferențele existente între diverse forme de cunoaștere, mi s-a părut util să caut o anumită generalitate în spatele configurațiilor specifice de care dau dovadă diferitele discipline. Cu alte cuvinte, îmi propun să evidențiez unele elemente comune de disciplinaritate în spațiul universitar fără a pretinde că aş putea produce o „teorie generală a cunoașterii”, imensa diversitate disciplinară demonstrând imposibilitatea unei astfel de uniformizări. Ca atare, scopul acestui capitol este mai modest: să identifice câteva mecanisme comune prin care disciplinele funcționează în universități. Analiza va urmări două dimensiuni principale. Prima privește mecanismele care organizează și controlează activitatea disciplinară. A doua privește modul în care disciplinele își construiesc și își apără identitatea.

2. Mecanismele structurante

În această primă parte dedicată mecanismelor disciplinare cu impact semnificativ asupra producerii de cunoștințe, consider că este oportun să abordez cel puțin două întrebări. De la început, este necesar să observăm diferitele elemente care alcătuiesc sistemul administrativ de discipline în vederea stabilirii modului în care cunoașterea este produsă în cadre instituționale. Apoi, problema mecanismelor structurante reclamă o analiză a relației dintre putere și cunoaștere. Astfel, intenționez să evoc aici și problema simbiozei dintre disciplina universitară și disciplina *stricto sensu* ca formă de putere.

2.1. Cadrele instituționale

2.1.1. *Libertatea de exprimare academică*

Ca dispozitiv instituțional de organizare a producției de cunoștințe, universitatea modernă a fost construită în jurul noțiunii de libertate de exprimare universitară. Un ideal pe care cercetătorii l-ar dori protejat în termeni absoluți, libertatea de exprimare academică suferă în practică de numeroase limite externe. În plus, această idee a independenței gândirii academice este strâns legată de credibilitatea intelectuală și de prestigiul pe care disciplinele caută să le cultive instituind diverse mecanisme de control care fac posibilă asigurarea faptului că expresia cercetătorului rămâne limitată la standardele profesionale în vigoare în comunitatea sa de gândire. Astfel, construind ziduri înalte în jurul ei, adică revendicându-și autonomia, universitatea dorește să creeze un cadru favorabil pentru dezvoltarea cercetării fără interferențe din exterior (politică, economie, religie etc.). Dar, ridicând aceste ziduri de protecție, se vede deopotrivă obligată să constrângă gândirea celor care locuiesc în interiorul cetății universitare.

³ A se vedea Ingrid Moses, „Teaching, Research and Scholarship in Different Disciplines”, 19 Higher Education 351 (1991), p. 352.